

Projekat: “Povećano učešće starijih žena u javnom i političkom životu”

(Broj projekta: 2019/412-917):

Realizovali: Udruženje “Snaga prijateljstva” – Amity, u partnerstvu sa Udruženjem građanki FemPlatz

Finansiran od strane

Delegacije Evropske Unije u Republici Srbiji

U okviru Evropskog instrumenta za demokratiju i ljudska prava (EIDHR)

Referenca:

EuropeAid/162620/DD/ACT/RS

Period implementacije Projekta: Januar 2020 - Novembar 2021

IZVOD IZ IZVEŠTAJA O EVALUACIJI PROJEKTA

Realizovao evaluacioni tim:

Tanja Bjelanovic
Snezana Stojanovic

Februar 2022

Disklejmer: Stavovi i komentari izraženi u evaluaciji su odgovornost Tanje Bjelanović i Snežane Stojanović, i ne izražavaju nužno mišljenje bilo koje druge strane, uključujući i Udruženje Amity, partnera na projektu, stejkholdera i korisnika.

Sadržaj

Skraćenice:	3
1. Sažetak Projekta	4
2. Kontekst	5
3. Nalazi evaluacije	6
3.1. Relevantnost	6
3.2. Efikasnost	10
3.3. Efektivnost	15
3.4. Uticaj	18
3.5. Održivost	21
4. Naučene lekcije i preporuke	23

Skraćenice:

ACT – Zajedno za aktivno građansko društvo

Amity – Udruženje građana “Snaga prijateljstva” - Amity

BTD – Balkanski fond za demokratiju

CSR – Centar za socijalni rad

EIDHR – Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava

EU Delegacija – Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji

Kancelarija za civilno društvo - Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije

LS – Lokalna samouprava

OCD – Organizacija civilnog društva

OEBS – Organizacija za evropsku bezbednos i saradnju

OSI – osobe sa invaliditetom

PUPS – Partija ujedinjenih penzionera Srbije

SIPRU - Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva

UNFPA – Populacioni fond Ujedinjenih nacija

1. Sažetak Projekta

Projekat: "Za povećano učestvovanje starijih žena u javnom i političkom životu" je realizovalo Udruženje građana "Snaga prijateljstva" - Amity u partnerstvu sa Udruženjem građanki FemPlatz i sa Kancelarijom za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije, kao saradnicima. Projekat je podržala Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji, kroz Evropski instrument za Demokratiju i ljudska prava (EIDHR) Country based support scheme 2018 and 2019 (Reference: EuropeAid/162620/DD/ACT/RS). Ukupna vrednost projekta je bila 104.431 evra, od kojih je 98.395 evra (94.22%) finansirala EU, a preostalih 5% je doprinos Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom, UN Women i Udruženja Amity. Prvobitno je trajanje projekat bilo od 1 januara 2020 do 30 juna 2021, ali je produženo do 30 novembra 2021, zbog situacije sa pandemijom kovida 19.

Opšti cilj akcije: *Doprinos jačanju uloge civilnog društva, državnih organa i političkih partija u zaštiti ljudskih prava i promovisanju značaja participacije starijih žena u javnom i političkom životu u Srbiji.*

Specifični ciljevi:

- 1) Povećana senzibilisanost organizacija civilnog društva (OCD) koje se bave pitanjima starijih osoba, kao i javnosti za ljudska prava starijih žena, da participiraju u javnom životu i na mestima gde se donose odluke koje ih se tiču, kroz promociju međunarodnih standarda i razmenu iskustava i znanja.
- 2) Unapređeni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava starijih žena da participiraju u političkom i javnom životu, putem zagovaranja i dijaloga OCD sa predstavnicima državnih institucija na nacionalnom i lokalnom nivou, za reviziju postojeće pravne regulative, u skladu sa EU i UN standardima (u okviru kvota za participaciju žena da budu i kvote i za starije žene).
- 3) Povećana svest i informisanost starijih žena o pravima koje imaju na osnovu CEDAW konvencije i nacionalnih antidiskriminacionih zakona, kao i o značaju njihove participacije u javnom i političkom životu.

Očekivani rezultati:

- 1) OCD koje se bave pitanjima starijih upoznate o značaju participacije starijih žena u javnom i političkom životu za istinsku rodnu ravnopravnost, i osnažene da se bore i zastupaju ta prava starijih žena, kao i da reaguju ukoliko se ona krše.
- 2) Uspostavljen dijalog sa nadležnim institucijama i donosiocima odluka na nacionalnom i lokalnom nivou; oni su upoznati sa položajem starijih žena i kršenjem njihovih ljudskih prava, i pravcima za unapređenje istih.
- 3) Povećana zaštita ljudskih prava i rodna ravnopravnost starijih žena u Srbiji i porast stepena socijalne kohezije u društvu u celini.

Glavne aktivnosti su:

1. Istraživanje i zagovaranje

- 1.1. *Istraživanje o uključenosti starijih žena u javni i politički život, putem realizacije kvantitativnog istraživanja (upitnik – za 600 žena) i kvalitativnog (kroz razgovor u 6 fokus grupa sa 60-72 žene i 12 dubinskih intervjua)*
- 1.2. *Kreiranje preporuka i policy briefs i zagovaranje kod nadležnih za unapređenje mehanizama za veću participaciju starijih žena u javnom i političkom životu; kroz 8 sastanaka sa stejkholderima na nacionalnom i lokalnom nivou (po 1 u 6 lokalnih samouprava i + po 1 sa Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Koordinacionim telom za rodnu ravanopravnost)*
- 1.3. *Promovisanje uključivanja starijih žena u formalne strukture odlučivanja, uključujući i sistem političkih partija, kroz 5 okruglih stolova u 5 lokalnih samouprava, sa učešćem 75-100 učesnika i kroz 1 konferenciju na nacionalnom nivou sa oko 70 učesnika*

2. Jačanje kapaciteta

- 2.1. *Obuke organizacija civilnog društva o standardima ljudskih prava starijih žena, antidiskriminacije, rodne ravnopravnosti i o pravima iz CEDAW konvencije, 6 obuka sa učešćem 120 predstavnika iz 60 OCD iz 52 opštine sa 5 regiona i Grada Beograda (po 20 na obuci)*
- 2.2. *Obuke starijih žena o standardima ljudskih prava starijih žena, antidiskriminacije, rodne ravnopravnosti i o pravima iz CEDAW konvencije, 6 obuka, sa učešćem po 20 starijih žena iz 6 lokalnih samouprava direktno uključenih u akciju*

3. Podizanje svesti

- 3.1. *Medijske aktivnosti u vezi sa promocijom rezultata istraživanja; tribine i konferencije za štampu, putem distribucije 1.000 lifleta, 200 prostera i upotrebe rolapa; kroz realizaciju 6 tribina, po jedna u svakom od 6 gradova, sa učešćem najmanje 180 osoba (po 30 u svakom gradu); kroz realizaciju šest konferencija za medije i kroz Gostovanja u medijima, davanje izjava za medije, distribucija informacija preko društvenih mreža Amity-a i FemPlatz-a*

2. Kontekst

Važno je napomenuti da je **projekat realizovan u vreme pandemije COVID-19**. Pandemija u Srbiji počela je sredinom marta 2020. godine, neposredno nakon što je projekat odobren. Od 15. marta do 6. maja 2020. godine važno je stanje koje je proglasio predsednik države. Ovakva situacija je stvorila izazove za sve organizacije civilnog društva u Srbiji. Oni su prvo bili šokirani, kao i cela populacija, a posle su morali

da prilagode svoje poslove situaciji. Ovo se uglavnom odnosilo na prelazak na onlajn režim i uključivanje aktivnosti direktne pomoći onim građanima koji su najviše pogođeni pandemijom. U slučaju Amiti-a, situacija je bila još teža jer je organizacija ciljala na vrlo specifičnu grupu koja uglavnom nije upoznata sa onlajn alatima. Dakle, projekat je trebalo da pristupi licem u lice svojoj ciljnoj grupi, stoga je zahtevao produženje. Takođe je došlo do blagog odustajanja ciljne grupe od aktivnosti zbog zaraze COVID-19 ili oklevanja od njega.

Drugi važan faktor koji je uticao na realizaciju ovog projekta je **turbulentna politička situacija u Srbiji**. Sve veće tenzije između vladajuće strukture i opozicionih političkih partija, kao i druge podele u društvu (po pitanju vakcinacije, ekoloških protesta, tenzija oko kritičnih nacionalnih pitanja itd.) **odvratile su javnost i donosiocle odluka od teme (prava starijih žena)**. Štaviše, tokom realizacije projekta pokrenuta je predizborna kampanja koja izaziva pažnju javnosti. Ilustracije radi, tokom 2020. i 2021. godine nije održana nijedna sednica Saveta Vlade Republike Srbije na kojoj su razmatrana pitanja starijih osoba ili starenja.

3. Nalazi evaluacije

3.1. Relevantnost

U kojoj meri je projekat relevantan za evropski okvir i nacionalne politike u domenu ljudskih prava, a posebno prava starijih žena i njihove uključenosti u politički i javni život?

Svi izvori informacija potvrdili su da je **projekat izuzetno relevantan u pogledu evropskih i nacionalnih politika**. Populacija starijih se povećava na globalnom nivou i Evropa je nedavno pomerila fokus u odnosu na to tako da je sada pitanje starenja na evropskoj i svetskoj agendi postavljeno među prva tri prioriteta.¹ Međutim, države još uvek nisu spremne da odgovore na velike potrebe populacije starih. Istraživanje urađeno tokom projekta pokazalo je da kod EU članica nema eksplicitnog podatka o učešću starijih žena u donošenju odluka.

Samo tokom trajanja projekta, broj starih se povećao sa 19,2% na 21,3% ukupne populacije u Srbiji. Podaci iz 2020. ukazuju da se Srbija u 21. veku, prema svim kriterijumima, našla u grupi demografski najstarijih zemalja Evrope i sveta i početkom ove godine više nego svaki peti stanovnik Srbije bio je stariji od 65 godina.² U Srbiji nema politika namenjenih starijim ženama, sem u fragmentima kroz politiku socijalne zaštite, rodne ravnopravnosti i sl.³ U tom smislu, istraživanje koje je rađeno tokom projekta je

¹ Madridska konvencija 2018 ističe da treba da se nađu mehanizmi u članicama Saveta Evrope da starije žene učestvuju i budu konsultovane na mestima koja se tiču njihovih prava.

² <https://rs.n1info.com/vesti/a641077-demograf-srbija-zemlja-starih-svaki-peti-stanovnik-stariji-od-65-godina/>

³ Nacionalna strategija o starenju eksplicitno ističe da da starije osobe treba da učestvuju i u društvenom životu u zajednici, ali je zastarela. U Srbiji nije usvojena posebna Konvencija UN-a o starijim osobama.

bilo veoma značajno jer je ukazalo i na to da su **“starije žene još u lošijem položaju nego stariji muškarci”**. Ranije nije bilo sličnih istraživanja, te je poređenje bilo onemogućeno. Značaj istraživanja na temu starijih žena je time veći što se temom žena organizacije bave uglavnom iz ugla nasilja a ovo je **prvi put da se u fokus stave potrebe i prava starijih žena u širem smislu**.

Zakonodovani okvir u Srbiji je takav da garantuje sva prava starijim ženama: aktivno i pasivno biračko pravo, slobodu udruživanja, okupljanja i drugo (od Ustava preko Zakona o političkim strankama, Zakona o udruženjima građana itd.). Mađutim, u praksi se ta prava ne ostvaruju iz različitih razloga. Udruženja penzionera uglavnom vode muškarci, dok se žene okupljaju oko udruženja koja nisu usmerena na političku participaciju već na humanitarnu pomoć, druženja, hobije (aktivni žena i sl.). **Projekat je adekvatno odgovorio na problem u društvu i istakao je aktivizam žena i njihovo učešće u javnom životu.**

U kojoj meri je projekat relevantan za potrebe ciljne grupe i korisnika/korisnica, posebno OCD i starijih žena? A u kojoj meri za donosioce odluka i ostale stakeholdere?

Tokom projekta se pokazalo da **starije žene** dobro prepoznaju svoje potrebe (“znaju šta ih muči”), ali i da **nisu imale izraženu svest o svojim pravima, informacije o mogućnostima za delovanje, kapacitetima i sposobnostima za preuzimanje aktivnije uloge u društvenom životu**. Ovo je posebno slučaj kod višestruko marginalizovanih grupa kao što su starije Romkinje, žene sa invaliditetom i sl, gde i težak socijalni položaj igra veliku ulogu u marginalizaciji. Žene su bile preovlađujućeg stava da se podrazumeva kako se odluke donose u organima upravljanja i uglavnom od strane muškaraca.

I istraživanje i same korisnice potvrdili su da su u širem okruženju prisutni rodni stereotipi i praksa koji proističu iz **tradicije i običaja a nepovoljno utiču na sve domene života starijih žena**. **One su isključene iz javnog i političkog života i stavljene na marginu odnosno u poziciju da budu samo “radna snaga”u svojim porodicama**. Najčešća predrasuda o starijima odnosi se na njihovu (ne) korisnost u društvu, i manjak sposobnosti u odnosu na mlade.

Kako u privatnom okruženju (porodica), tako i u domenu društvenog angažovanja (udruženja penzionera i druge OCD), žene se više nalaze u ulogama izvršenja nego upravljanja (“kažu da ih niko ništa ne pita i to smatraju normalnim”). Iako ima dosta aktivnih organizacija (aktivni žena), žene su isključene iz političkog života, one su „u drugom planu“. U većim gradovima, situacija je nešto bolje. Tako su u Nišu učesnice projekta bile i ranije aktivne i glasne u okviru svojih organizacija. Zbog toga je akcenat stavljen na uključivanje seoskih žena koje su zapostavljene i nedovoljno vidljive. S obzirom na zatečenu situaciju, **projekat se pokazao relevantnim tako što su žene ohrabrene da progovore o svojim potrebama i informisao ih je o pravima na učešće i**

kapacitetima i sposobnostima za upravljanje. Nekim ženama projekat je dao priliku da se prvi put uključe, podele iskustvo, iskažu svoj glas, osećaju se značajnim i ravnopravnim u zajednici.

Donosioci odluka nisu pokazali veliki odziv na projektne aktivnosti, ali oni koji su se odazvali pokazali su interesovanje za temu. Posebnu pažnju privukao im je predlog za savete za starije na nivou lokalnih samouprava. Izrazili su stav da žene treba da budu više uključene u Skupštini, ali se otvorila debata oko toga koliko su kvote rešenje ovog problema. U Boru je predstavnik vlaške stranke osvestio da se nedovoljno obraća pažnja na stare i žene i izrazio je stav da bi to menjao u okviru svoje stranke. U Nišu je zaključeno da su zvanične mere janih politika u raskoraku sa stvarnim potrebama starijih žena, te je projekat skrenuo pažnju na ono što su stvarne potrebe ove ciljne grupe.

Tokom projekta je napravljen uvid da žene u političkim strankama nisu zadovoljne svojim položajem jer dominiraju mlađe žene i osećaju se “kao da samo statiraju”. Uočen je i upliv trenutne političke atmosfere gde je partijska pripadnost ključna za za dobijanje položaja, dok je ranije postojala veća mogućnost učešća kroz mesne zajednice. Iako postoji uključ enje, žene su više u pasivnoj ulozi (“statiraju”). **Projekat je na nivou političkih partija i donosilaca odluka relevantan utoliko što je skrenuo pažnju na položaj starijih žena (65+) u ovom domenu.**

U kojoj meri i na koji način je projekat uvažio rodnu perspektivu i višestruku marginalizaciju žena?

Samim tim što je stavio fokus na žene u kategoriji starih lica, **projekat je u velikoj meri uvažio rodnu perspektivu.** Projekat je dizajniran tako da ima u vidu diskriminatorni okvir u kome žene žive i njihov trenutni položaj u društvu i nastojao je da promeni preovlađujuću patrijarhalnu perspektivu. Kao i većina žena, i učesnice projekta dolaze iz obrasca u kome se smatra da je mesto žene u privatnoj a ne u javnoj sferi („žene nisu aktivne, više su u kući, bave se kućnim poslovima, unucima, odradile su svoje“). Učesnice su prepoznale da i u slučajevima gde postoji ravnopravnost, ona je više deklarativna, dok su moć i odluke u rukama muškaraca (većinom udruženja upravljaju muškarcima)⁴. Žene na pozicijama su uglavnom u negujućim sektorima (zdravstvo, socijalna zaštita, humanitarni rad). Dodatno su predrasude prisutne prema starijim ženama, za koje se često smatra da ne treba da se aktiviraju. Prema rečima jedne učesnice: „Žena ne može da se izbori za položaj zbog porodice, društvene sredine, opterećenosti poslom, ženi treba podrška da se izbori. Žene 65 + su nevidljive...“

Projekat je obratio pažnju na različite kontekste iz kojih žene dolaze i različite profile žena. Time je naglašena ženska perspektiva i solidarnost. Bile su uključene žene iz višestruko marginalizovanih grupa koje su dodatno diskriminisane (žene bez

⁴ “Udruženje penzionera grada Novog Sada ima za predsednika i tri zamenika muškarce. Istovremeno, velika većina članova su žene, dok nijedna nije na nekoj odgovornoj poziciji.” – Olga Kovač, Udruženje penzionera Seniori, Novi Sad

obrazovanja, bez primanja, žene iz seoskih sredina, žene sa invaliditetom, Romkinje), kao i visoko obrazovane žene, žene iz političkih stranaka, različitih etničkih zajednica (Hrvatice, Mađarice, Rumunke) i sl. Jedan od veoma zabrinjavajućih podataka iz istraživanja jeste da nema starih Romkinja (65+) jer je njihova prosečna starost 48 godina. U Kragujevcu je tako identifikovano da ima samo nekoliko Romkinja od 80 godina. Ova demografska činjenica reflektovala se i u projektu, te nije bilo moguće naći žene Romkinje (65+) u izabranim gradovima.

Veliku ulogu za uvođenje rodne perspektive odigrale su edukacije sa OCD i sa starijim ženama. Na edukacijama se pokazalo kako je uobičajeni stav da se patrijarhalni obrasci doživljavaju kao zadati, naročito kada su u pitanju stariji muškarci. Najveći broj učesnika edukacija bile su žene, ali bilo je i muškaraca i bilo je značajno da se i oni informišu i promene perspektivu, „da vide da bi i za njih te promene bile dobre“. Primećena je i promena dinamike u grupi nakon izlaganja o rodnoj ravnopravnosti u korist veće aktivnosti žena nakon prvobitne dominacije muškaraca.

Dodatna vrednost projekta u pogledu ukidanja rodne diskriminacije jeste edukacija održana sa mladima školskog uzrasta koja su iskazala veliku senzibilisanost za prava žena. Na ovim osnovama se, kao što je Amity i osvestio, mogu graditi dalje aktivnosti za povezivanje generacija na zdravim osnovama.

Konačno, **veliku ulogu za rodnu perspektivu projekta odigrala je partnerska organizacija FemmPlatz**, s obzirom na svoju misiju i kompetencije u ovoj oblasti. Stručnjakinja koja je držala edukacije na ovu temu, ocenjena je kao vrlo uspešna od strane polaznica i pokazala je kompetencije i kao jedna od autorki istraživanja. Procena je da je pristup zasnovan na ljudskim i naročito ženskim pravima bio značajan za promenu perspektive od humanitarnog pristupa u kome je logika “da li će neko nešto da mi da ili omogućiti” do “ovo je moje pravo”.

Da li je bilo nekih prilagođavanja tokom projekta tako da on ostane relevantan za kontekst tokom trajanja realizacije?

Projekat je pretrpeo prilagođavanja u delu koji se odnosi na rad sa donosiocima odluka. Ambicije nosioca projekta su bile takve da se predlože mehanizmi za učešće starijih žena kao predlozi politika. Međutim, što zbog situacije Kovid-19 pandemije, a još više zbog političkog okruženja u kome ne postoji zainteresovanost donosilaca odluka za saradnju sa OCD zbog negativne slike u javnosti, a naročito u vreme početka predizborne kampanje, ovaj segment je nešto izmenjen. Poslaničke grupe nisu se odazvale pozivu, pa je Amity odlučio da predlog politika uputi nakon novogodišnjih praznika i u roku koji je bliži izborima, sa idejom da će tada privući veću pažnju i imati više efekta. Kad se tiče relevantnosti projekta za uticaj na javne politike, **procena je da je realnije predlaganje mera i skretanje pažnje donosiocima odluka na temu nego njihovo usvajanje i realizacija, s obzirom na trenutnu političku situaciju.**

Na koji način bi nastavak projekta mogao biti relevantan za kontekst u Srbiji kada su u pitanju prava starijih žena i njihova participacija u političkom i javnom životu?

S obzirom na to da je tema tek otvorena u javnosti, **svi aspekti projekta su i dalje relevantni, od informisanja, edukacije, osnaživanja žena, osnaživanja OCD koje se bave starijima do uticaja na javne politike.**

Jedna od članica projektnog tima je procenila da projekat predstavlja odličnu osnovu za dalji rad na temi: "Mislim da ovaj projekat treba posmatrati kao početak daljeg rada na unapređenju participacije starijih žena; Rezultati istraživanja daju veliki potencijal za planiranje daljih aktivnosti, kao što su zagovaranje za unapređenje participacije starijih žena u političkom i javnom životu, izveštavanje prema međunarodnim i nacionalnim telima, obuke i jačanje kapaciteta zainteresovanih udruženja."

Zaključak: *Projekat je izuzetno relevantan, u pogledu otvaranja teme participacije starijih žena koja je društveno zapostavljena. Projekat odgovara na potrebu za informisanjem javnosti, udruženja, političkih partija i donosilaca odluka o pravima starijih žena i rodnoj ravnopravnosti. Projekat je važan za informisanje, uključivanje i osnaživanje samih starijih žena koje su socijalni kapital i dragocen resurs svake zajednice.*

3.2. Efikasnost

*Da li su sve **aktivnosti** sprovedene prema planu, u zadatom vremenskom okviru i sa očekivanim kvalitetom rezultata (outputs)? Je li bilo nekih promena? Da li su odabrane **metode** bile efikasne (istraživanje, informisanje, izmene javnih politika kroz dijalog sa lokalnim samoupravama i političkim partijama, edukacija OCD i starijih žena), kao i rad u **šest regiona**? Koji su bili izazovi i šta bi se moglo unaprediti?*

Sve planirane aktivnosti na projektu su održane, uz modifikacije vezane za sastanke sa donosiocima odluka i vremensko pomeranje gotovo svih aktivnosti usled pandemije Kovid-19. Situacija pandemije bila je najveći izazov i uticala je na produžetak projekta sa planiranih 18 na 23 meseca. Očekivanje projektnog tima tokom prve godine projekta je bilo da će pandemija nestati u narednoj godini, te je većina aktivnosti prebačena za sledeću godinu. Međutim, pandemija se produžila i tokom druge projektne godine, tako da je i dalje predstavljala izazov. Takođe, zbog izazova sa odzivom donosilaca odluka i njihovom nezainteresovanošću, izvršene su sledeće modifikacije: 1) umesto planiranih šest okruglih stolova u 6 LS i dva na nacionalnom nivou, održano je devet okruglih stolova na lokalnom nivou. Pošto poslaničke grupe u Skupštini nisu mogle da se odazovu, sa Poverenikom za zaštitu ravnopravnosti i UNFPA su organizovana tri dodatna okrugla stola na lokalnom nivou (Smederevo, Negotin i dodatni u Čačku) ; 2) umesto sastanaka sa donosiocima odluka u šest LS planiranih za direktno zagovaranje, dijalog u vezi sa predlozima mehanizama za starije žene realizovan je na okruglim stolovima.

Prva aktivnost je bila istraživanje, koje je sprovedeno odmah nakon ukidanja vanrednog stanja zbog pandemije. Modifikacija u odnosu na prvobitni plan je bila u vezi sa fokus grupama. Naime, u Nišu nije bilo moguće okupiti učesnice zbog straha od fizičkog susreta u pandemiji, te su umesto fokus grupe urađeni dubinski intervjui. **Istraživanje je ocenjeno kao odlična aktivnost koja je rezultirala dobijanjem značajnih podataka za specifičnu ciljnu grupu starijih žena po prvi put u Srbiji.** Istraživanje je bilo reprezentativno (6 gradova u Srbiji; 675 žena uključeno: 601 u kvantitativnom istraživanju i 74 u kvalitativnom). Ova metoda se pokazala korisnom i za dobijanje argumentacije za zagovaračke inicijative tokom projekta i naročito u budućnosti. **Odabrana metoda je adekvatna za ciljeve projekta.**

Planirani broj skupova sa zainteresovanim stranama je održan (9 okruglih stolova na lokalnom nivou i jedna konferencija na nacionalnom nivou), uz gore navedene modifikacije. Umesto planiranih 75-100 učesnika na šest okruglih stolova, učestvovalo je 163 osobe na 9 okruglih stolova. Na završnoj konferenciji je umesto planiranih 70 bilo 89 učesnika. **Zagovaranje za unapređenje politika za stare je ostvareno, ali u manjoj meri od očekivanog i planiranog.** Zbog slabog interesovanja i odziva donosilaca odluka, osim u Kragujevcu gde su se svi pozvani pojavili na događaju, predlog politika nije ozbiljnije diskutovan u direktnom dijalogu sa njima kako je prvobitno planirano. Pozvane institucije se nisu odazvale na nacionalnu konferenciju (Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja). Planirani skup sa poslaničkim grupama nije održan zbog kratkog roka i početka predizborne kampanje. Zbog toga je prilagođena zagovaračka taktika, te je predlog politike u vidu pisanog dokumenta (policy brief) poslat relevantnim institucijama (36 lokalnih institucija i 8 poslaničkih grupa na nacionalnom nivou), dok su sa Koordinacionim telom za rodnu ravnopravnost, Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i SIPRu održani sastanci sa iznošenjem predloga politika. Projektni tim je odlučio da predlog politike uputi u januaru 2022. godine, nakon završetka projekta, sa idejom da će donosioci odluka obratiti veću pažnju na temu kako se razvija predizborna kampanja. Ne postoje podaci o reakcijama na upućene predloge.

Drugi cilj skupova koji se odnosio na promovisanje uključivanja starijih žena u formalne tokove donošenja odluka, uspešno je ostvaren. Skupovi su upravo i rezultirali većom informisanošću prisutnih aktera (institucije, OCD, udruženja penzionera, mediji, političke partije) o temi učešća starijih žena (163 osobe na lokalnim skupovima i 89 osoba na nacionalnoj konferenciji). Lokalni akteri su posetili događaje, osim donosilaca odluka, dok nacionalne institucije nisu prisustvovala konferenciji u Beogradu⁵. Primećene su bitne regionalne razlike u informisanosti aktera o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti. Beograd, Vojvodina i Šumadija su odskakali u pozitivnom smislu, dok je manja informisanost primećena na jugu i jugoistoku. U Čačku je, recimo, na skupu OCD i

⁵ Ministar za brigu o porodici i demografiju je dobila poziv ali se nije pojavila na nacionalnoj konferenciji. Prisustvovala je predstavnicu EU Delegacije.

žena bio prepoznat problem nedostatka doma za stare, a reakcije lokalnih aktera su na okruglom stolu bile pozitivne (CSR, Crveni krst, odbornik PUPS-a i pokrenut je nastavak rada na inicijativi). **Odabrana metoda javnih skupova za informisanje lokalnih donosilaca odluka bila je adekvatna.**

Aktivnosti koje se tiču podizanja kapaciteta su realizovane prema planu. Održano je 6 obuka za predstavnike OCD i 6 obuka za starije žene. **Indikatori za ove aktivnosti su premašili zadate vrednosti** – obuku za OCD je pohađalo 128 predstavnika 67 OCD na obe obuke (80% žena), a obuku za starije žene 133 učesnice i 3 muškarca iz svih 6 regiona (planirano 240 učesnika i 60 OCD). Zainteresovanost ciljnih grupa je bila solidna, s tim a su u nekim regionima lokalne saradnice morale da idu na direktno pozivanje više puta da bi se udruženja odazvala. Edukacije su vodile ekspertkinje iz vodeće i partnerske organizacije, što je doprinelo kvalitetu s obzirom na različite i međusobno dopunjavajuće kompetencije – rad sa starijima i ženska prava i rodna perspektiva. Metodologija je bila adekvatno prilagođena ciljnoj grupi, sve aktivnosti su rađene uživo i tako da nije bilo dugih predavanja već više razgovora i interaktivne diskusije. Obuke su trajale veoma kratko (3h), zbog potreba i kapaciteta ciljne grupe. Procena projektnog tima je da je nivo koji je postignut sa učesnicama i učesnicima samo buđenje interesovanja za temu („tek smo ih zaintrigirali“), dok je zaključeno da za ozbiljnije edukativne efekte je potrebno još dodatnih obuka, i sa ženama i sa OCD. Ovo potvrđuju i izjave ispitanih učesnica koje su uspele da se sete samo osnovnih tema i pozitivne atmosfere na obukama, ali ne i više od toga. U nekim sredinama ovo je bio prvi skup starijih žena (Čačak), dok su na nekim prepoznate važne teme za stare (npr. mali broj žena u savetima mesnim zajednicama u Kragujevcu). Dobra je bila odluka da se razdvoje obuke za OCD i za žene jer je u grupi OCD bio disbalans učešća žena i muškaraca („muškarci su dominirali, bili su glasniji, a dinamika se promenila nakon izlaganja ekspertkinje o rodnoj ravnopravnosti“), dok su na obukama za žene učesnice bile slobodnije da govore i aktivnije. **Metode izgradnje kapaciteta su se pokazale potrebnim** jer je na terenu zaključeno da ne postoji poznavanje teme ni među OCD ni među ženama. Međutim, **same obuke su više poslužile informisanju i senzibilisanju o temi, osnaživanju, okupljanju i izgradnji poverenja, nego što su imale dublju edukativnu funkciju.** Ključni rezultat obuka jeste taj da se skrenula pažnja i u fokus su stavljene starije žene (65+). Jedna od učesnica je podelila svoj utisak sa obuke: „primeniću kod sebe zakonski okvir za prava žena, imam više samopouzdanja, samopoštovanja, i biću sigurnija kada idem na razgovor radi posla, bez straha, „neću biti bolećiva“. Podeliću to i sa ženama koje poznajem.“

Aktivnosti podizanja svesti su realizovane prema planu, a većina zadatah indikatora je premašena. Najuspešnija je bila medijska kampanja u elektronskim i štampanim medijima. Bilo je mnogo više gostovanja i objava nego što je planirano, uključujući nacionalne i lokalne/regionalne medije. Realizovano je osam konferencija za medije (sedam na regionalnom i jedna na nacionalnom nivou), na kojima su učestvovali predstavnici 24 različita medija, što je rezultiralo sa 108 objava u elektronskim i štampanim medijima. Jedini rezultat koji nije postignut je gostovanje na RTS-u u

Dnevniku, što je i bio prilično ambiciozan plan. Društveni mediji su takođe bili korišćeni za promociju projekta, naročito istraživanja, kao i drugi javni događaji poput foruma, konferencija i sl. (117 objava na veb i društvenim medijima projektnih partnera). Procena je da je putem medija **o temi informisano oko 500.000 građana (7,5% ukupne populacije)**. Izrađeni su brojni promotivni materijali koji su distribuirani na događajima (lifleti, poster, kalendari, publikacija – istraživanje i sl.) Medijski je promovisan i uspeh Amity-a, nagrada za najbolju socijalno angažovanu fotografiju u Srbiji „Čovek u fokusu“ osvojena na konkursu EU Delegacije i časopisa Nacionalna geografija Srbija, povodom obeležavanja Međunarodnog dana ljudskih prava – 10. decembra.

Projekat je stavio **poseban fokus na informisanje mladih o temi, te je organizovano šest javnih tribina**, koliko je projektom i planirano, sa dosta manjim brojem učesnika od planiranog (umesto 180 planiranih učestvovala je 91 osoba - 71 devojka i 20 mladića srednjoškolaca i studenata) iz šest gradova. Mladi ljudi su izabrani jer su među njima prepoznate snažne predrasude prema starijoj populaciji, a posebno su uključeni i studenti socijalnog rada (budući socijalni radnici). Mladi su došli sa diskriminatornim stavovima (npr. da stariji ne treba da glasaju), ali su te stavove značajno korigovali nakon iznesenih argumenata i diskusije.

Kako je teklo upravljanje projektom i koordinacija? Kakva je bila podela obaveza i saradnja između projektnih partnera i saradnica? Kakva je bila saradnja sa drugim stakeholderima – drugim OCD, Kancelarija za ljudska i manjinska prava itd.? Kakva je bila upotreba resursa, ljudskih i finansijskih? Šta bi se moglo unaprediti?

Strukturu projektnog tima su činili menadžerka iz vodeće organizacije, koordinatorka iz partnerske organizacije, ekspertkinja iz obe organizacije, kao i saradnice u 5 regiona. **Upravljanje projektom je teklo bez smetnji, dok se stiče utisak da je noseću ulogu imala ekspertkinja iz vodeće organizacije. Partnerstvo između Amity-ja i FemPlatz-a u sprovođenju aktivnosti projekta je bio uspešno, oba partnera su izuzetno zadovoljna.** Dve organizacije su prvi put stupile u partnerstvo i za njih je to bilo dragoceno iskustvo, naročito u pogledu međusobnog učenja (“Korisno je bilo partnerstvo jer smo se nadopunjavali i učili jedni od drugih”; Značajno nam je bilo da učestvujemo u projektu jer se tiče marginalizovanih žena, dobile smo podatke i direktan kontakt sa ženama”). FemPlatz je odigrao značajnu ulogu u uvođenju rodne perspektive dok je Amity uložio svoje iskustvo i kredibilitet u radu sa starima. U pogledu ekspertize, partneri su se dobro nadopunjavali. Međutim, utisak je da je pristup partnerstvu bio takav da vodeća organizacija odlučuje o projektu od njegovog planiranja do izveštavanja, dok je partner dobio zadatke koje treba sprovesti (učesće u istraživanju, edukacijama, rad na terenu u Novom Sadu i Nišu, izveštavanje o sopstvenim aktivnostima).

Saradnice u pet regiona bile su izabrane iz lokalne mreže mobilnih timova Amity sa kojima organizacija ima dugu saradnju, dok je aktivnosti u Beogradu koordinisao direktno Amity. **Saradnice su imale značajnu ulogu u pogledu prisustva na terenu.** Uz podršku Amity-ja i FemPlatz, saradnice su bile zadužene za sprovođenje lokalnih aktivnosti i izveštavanje o njima (tribine, okrugli sto, obuka, fokus grupe, konferencija).

Ključna uloga saradnica je bila da mapiraju i animiraju aktere u zajednici i motivišu ih za učešće na događajima, kao i lokalne medije da proprate projekat. **Saradnice su zadovoljne uspešnim okupljanjem različitih udruženja u regionima (gerontološka društva, udruženja penznera, udruženja žena), kao i odzivom i reakcijama žena.** U nekim gradovima je bilo potrebno više napora da ih se motiviše, i bilo je iznenađenja slabim aktivističkim duhom u pojedinim udruženjima (Novi Sad). **Kad je u pitanju odziv donosilaca odluka, institucija i političkih partija na lokalnom nivou, zadovoljstvo saradnica je manje, osim u Kragujevcu i Novom Sadu.** Saradnice su uspele da animiraju određeni broj predstavnika institucija-donosilaca odluka, direktnim kontaktom. Izazov je bio sa pozivanjem odbornika, važnih osoba u lokalnim samoupravama i političkim partijama. Procena projektnog tima je da je taktika oslanjanja na pozivanje ovih aktera u lokalu bila pogrešna, te da je trebalo da se deluje sa centralnog nivoa.

Pored zvaničnih predstavnika projektnog tima, u sprovođenju projekta pomagale su i OCD koje imaju stalnu saradnju sa Amity-jem a neke su i izrasle iz projekata Amity-ja. **Amity se ovde oslonio i dobro iskoristio postojeće resurse u vidu OCD kontakata.** OCD su pomogle u animiranju aktera u lokalnim zajednicama.

Kancelarija za ljudska i manjinska prava je bila zvanični saradnik na projektu, međutim nije faktički učestvovala već je dala deklarativnu podršku. Nisu se pojavljivali na događajima, ali su uputili pismo podrške. U međuvremenu, tokom trajanja projekta, ova kancelarija je prestala da postoji. Umesto kancelarije je formirano ministarstvo na koje nije preneto formalno partnerstvo sa projektom.

Finansijska sredstva na projektu su bila dovoljna i upotrebljena su na isplativ način. Nije bilo izmena u budžetu. Partneri su procenili da bi bilo dobro uložiti više sredstava u istraživanje za angažovanje agencija koja ima infrastrukturu (za anketu sa starijim ženama) i time rasteretiti projektni tim koji je nosio istraživanje. Jedna od saradnica je napomenula da bi se moglo razmišljati o većem budžetu za lokalne događaje kako bi se omogućilo učešće žena iz zabačenih sela. Takođe, jedna od saradnica je sugerisala da se planira veći budžet za društvene mreže kako bi se platili *Facebook* postovi, naročito radi dopiranja do mladih, donosilaca odluka i opšte javnosti.

Kako je teklo praćenje (monitoring) projekta i izveštavanje? Ko je i na koji način prikupljao podatke? Koji su bili izazovi i šta je moglo bolje?

Praćenje i izveštavanje o projektu je bilo centralno organizovano. Vodeća organizacija (Amity) je bila zadužena za ovaj zadatak. Partnerska organizacija i saradnice, bile su zadužene da izveštavaju o svojim aktivnostima i da dostavljaju podatke Amity-ju. Prikupljanje podataka o lokalnim događajima, uključujući broj učesnika i medija, radile su saradnice i za svaki događaj je sačinjen poseban izveštaj. **Monitoring i izveštavanje je izveden na kvalitetan način, bez izazova.**

***Zaključak:** Projekat je sproveden na efikasan način. Uprkos vanrednim okolnostima Kovid-19 pandemije, sve aktivnosti su sprovedene uz određene modifikacije i produžetak trajanja od 5 meseci. Većina odabranih metoda i aktivnosti se pokazala adekvatnim, dok su neke pretrpele prilagođavanja izazovima. Naročito je uspešno bilo istraživanje i informisanje javnosti i zainteresovanih strana. Zagovaračke aktivnosti su planirane preambiciozno, što ukazuje na potrebu za promenom pristupa rada sa donosiocima odluka i strategije uticaja na politike, pre svega kroz planiranje, detaljnije pripreme i veće oslanjanjem na mrežu podrške na lokalnom nivou (lokalni saradnici i OCD). Edukacije za OCD i starije žene je potrebno proširiti kako bi se ostvario edukativni efekat. Upravljanje projektom kao i upotreba resursa urađeni su na isplativ način. Monitoring i izveštavanje su bili uspešni.*

3.3. Efektivnost

Koja su ključna postignuća projekta u odnosu na ciljeve i očekivane rezultate?

Prema viđenju projektnog tima, **najveće postignuće projekta jeste što je tema participacije starijih žena izneta u javnosti**. Projekat je imao 108 izveštaja u medijima, uključujući javne nastupe, najveći broj štampanih izdanja i 117 objava na Amity i Femplatz sajtu i društvenim mrežama. Nešto manja medijska praćenost bila je u slučajevima obuka za OCD i starije žene u Beogradu, Novom Sadu i Čačku. **Informisano je više od 500.000 građana (7,5% ukupne populacije)** o ljudskim pravima starijih žena i značaju njihove participacije u javnom životu i mestima gde se odlučuje o njima. Poseban fokus je stavljen na informisanje mladih kroz tribine u šest gradova, za koje se pokazalo da imaju snažne predrasude prema starijima. Glavna poruka kampanje bila je da su “starije žene važne”. Lice kampanje bila je ekspertkinja organizacije Amity, što je imalo pozitivne efekte jer je prepoznatljiva među ciljnom grupom, ali je manjkavost ta što druge članice tima nisu bili dovoljno vidljive u javnosti.

Istraživanje je imalo veliku ulogu za postizanje informisanosti javnosti i OCD-a, jer su dobijeni značajni i relevantni podaci o položaju starijih žena. **Po prvi put, urađeno je istraživanje koje je imalo fokus isključivo na ciljnu grupu starijih žena**. Istraživanje je pokazalo da su starije žene više isključene iz javnog života nego što je bila polazna pretpostavka. Utoliko je važnije što je istraživanje urađeno jer su **dobijeni argumenti koji mogu dobro poslužiti za javno zagovaranje politika povoljnijih za starije žene**.

Projektni tim procenjuje da su se OCD „malo pokrenule“, posebno kad se radi o udruženjima penzionera koja su inače politički pasivna jer se najviše bave druženjem, međusobnom podrškom, uglavnom su muška i nemaju svest o tome da imaju zagovaračku snagu. Pandemija Kovid-19 je predstavljala izazov za pridobijanje udruženja na učešće, neka od njih su „zamrzla“ svoje aktivnosti zbog epidemioloških mera. **Projekat je uspeo da mapira 89 udruženja penzionera i drugih OCD i da njih 67 (34 udruženja penzionera) sa teritorije 6 regiona uključi u edukacije**, otvorila se mogućnost dalje saradnje a neke od organizacija su se pokrenule na dalje inicijative oko učešća

starijih žena. Najveću pažnju predstavnika udruženja privukli su podaci iz istraživanja. Predstavnici udruženja su izneli da su na događajima imali interesantno iskustvo o temi o kojoj nisu bili upućeni - rodna dimenzija i perspektiva za donošenje odluka. Utisak je projektnog tima i evaluatorke da je **uticaj koji su imali na udruženja tek početak, i da je potrebno mnogo više sa njima raditi da bi se postigli željeni efekti**, odnosno ostvario cilj projekta da se *OCD senzibilizu, bore i zastupaju za prava starijih žena kao i da reaguju u slučaju njihovog kršenja*.

Što se tiče **uspostavljanja dijaloga sa donosiocima odluka i uticaja na mehanizme za prava starijih žena, taj cilj je delimično postignut**. Donosioci odluka nisu pokazali veliko interesovanje za temu, osim malobrojnih koji su prisustvovali aktivnostima. Predstavnici političkih partija i neki od predstavnika lokalnih vlasti pozitivno su odgovorili na otvorenu temu na javnim skupovima i obećali da će o svemu informisati nadležne u strankama i tražiti diskusiju o iznetim predlozima. Međutim, većeg efekta od samog informisanja nije bilo, osim u Čačku gde je pokrenuta inicijativa od strane žena koje su članice političkih partija da se osnuje savet ili kancelarija za starije pri lokalnoj samoupravi. Ispostavilo se da je na nacionalnom nivou teško dopreti do relevantnih donosilaca odluka koji imaju moć da utiču na politike, dok istovremeno vlada decentralizacija. Paradoksalno je to što je na lokalnom nivou lakše dopreti do ključnih osoba, ali one nemaju moć odlučivanja, nekada čak ni u vezi sa prisustvom na događajima, a uglavnom ne u vezi sa politikama. U Nišu su saradnice uočile da predstavnici ključnih institucija (CSR) „nemaju sluha za stvarne lokalne probleme“. Ipak, projektni tim je sastavio predlog politika i uputio ga Parlamentu Srbije, na adrese osam poslaničkih grupa, sa propratnim pismom, u kome su ukazali na značaj da se na izbornim listama za predstojeće izbore u aprilu 2022. godine nađe veći broj starijih žena. Polisi preporuke su predate i predstavnicima SIPRU, Koordinacionom telu za rodnu ravnopravnost i Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. U tom smislu, otvorena je mogućnost za dalji uticaj na unapređenje relevantnih javnih politika.

Projekat je uspeo da dopre do starijih žena u šest regiona u Srbiji. Žene su na projektnim događajima istakle da im je najznačajnije to što su saznale da „neko vodi brigu o starima“, prilika da se njihovi problemi čuju, da se pitaju za mišljenje i da se „širi priča“. Siguran prostor i podržavajuća atmosfera ohrabрили su žene na iskazivanje svojih potreba - „Mogla sam da kažem na skupu šta sam želela“. Susret sa drugim ženama takođe je bio osnažujući: „Dopale su mi se žene bistrog uma, iznosile su svoje mišljenje, lepo je bilo videti ih.“⁶ Prema uvidu saradnice iz Niša, žene su u ovom gradu učestvovalе „sa dosta žara“, pokazale su zainteresovanost i iznosile svoja razmišljanja kako neki problemi mogu da se reše. Stekao se utisak da su „motivisane za dalji rad, međusobno su se udružile, sarađivale, stvorila se lepa atmosfera“. U Čačku su žene, takođe, pokazale solidarnost, sarađivale su iako iz različitih političkih opcija. Žene iz SPS-a, SNS-a, Narodne stranke i Dveri su se složile oko problema, a uticaja je svakako imalo to što su ranije bile u istom sazivu kao odbornice. U Boru su učesnice osvestile da su bile marginalizovane i

⁶ Na konferenciji u Beogradu, jedna učesnica je iznela sledeće: „imam 65 godina i osećam se samopouzvano i ispunjeno jer mi je omogućeno da aktivno učestvujem u društvu.“

donele su odluku da ubuduće aktivnije nastupaju, što podrazumeva prepoznavanje problema i obraćanje za rešavanje problema. Utisak je celog projektnog tima da su žene autentično usvojile poruku i da je najveći efekat bio u osnaživanju: „možemo samo ako hoćemo“. Projekat je dakle postigao treći cilj *podizanja svesti i informisanost starijih žena o pravima koje imaju na osnovu CEDAW konvencije i nacionalnih antidiskriminacionih zakona, kao i o značaju njihove participacije u javnom i političkom životu*, i premašio je očekivani broj žena na obukama. Prema mišljenju evaluatorki, rezultat vezan uz ovaj cilj je bio preambiciozno postavljen za jedan projekat (*Povećana zaštita ljudskih prava i rodna ravnopravnost starijih žena u Srbiji i porast stepena socijalne kohezije u društvu u celini*). Ovaj rezultat se može postići dugoročno, kao dalekosežni društveni uticaj projekta u budućnosti, uz još mnogo dodatnih akcija. Međutim, **za jedan projekat ovog obima, informisanje žena i njihovo osnaživanje već predstavlja rezultat i uspeh.**

Da li je bilo nekih neočekivanih rezultata?

Kao što je prethodno opisano, **projekat je premašio cilj koji je bio fokusiran na informisanje žena.** Pored toga što je informisano ukupno 235 žena, kroz obuke za OCD i žene (više od očekivanog), projekat je postigao i nešto više od toga: **međusobno upoznavanje i povezivanje žena i njihovo osnaživanje da iskažu svoj glas, nove ideje i povećaju samopouzdanje.**

Koji su bili izazovi za postizanje ciljeva?

Dva su najveća izazova sa kojima su se suočili članovi projektnog tima. Jedan od njih je vezan za **globalnu situaciju pandemije KOVID-19** koja je bila aktuelna gotovo tokom čitavog trajanja projekta, dok je za period od 15. marta do 6.maja 2020 odlukom Narodne skupštine RS bilo proglašeno vanredno stanje. Kako su ciljna grupa projekta stariji, koji često nemaju veštine korišćenja *online* alata, alternativa za planirane projektne aktivnosti nije bila prebacivanje na taj vid susreta. Svi skupovi morali su se održati uživo, kako efekti rada sa ovom ciljnom grupom ne bi trpeli. To je zahtevalo veliko prilagođavanje, ali je uz manja odlaganja uspešno realizovano: „Korona nam je obeležila projekat“.

Drugi izazov je vezan za političku situaciju i slab odziv donosilaca odluka. Projektni tim je procenio da se ovaj izazov pojavio iz dva razloga. Jedan je nezainteresovanost donosilaca odluka, velika zavisnost od centralnih pozicija u vladajućoj partiji, kao i moguća negativna slika o OCD. Dalje, razlog je i u nedovoljno prilagođenom pristupu i taktici pristupanja donosiocima odluka. Za tim je bila iznenađujuća činjenica da se i odluke kao što je učešće na lokalnim događajima predstavnika političkih partija, donose na centralnom nivou. Prepreku je predstavljalo i ograničeno vreme za delovanje zbog kovid situacije.

Što se tiče uključivanja žena, **izazov je bio dopreti do žena koje nisu uključene u rad udruženja**. Tu su od pomoći bile lokalne saradnice u regionima. Posebno je bilo važno privući žene sa sela, jer je uočen veliki jaz u pristupu informacijama i uključenosti žena na relaciji selo-grad, dok bitne regionalne razlike nisu uočene.

Koje su naučene lekcije za dalji rad na istim ili sličnim ciljevima?

Projektni tim je zaključio da je za rad **sa starijima neophodan direktan rad**, gotovo individualni pristup svakom pojedinačno: „Mora da se bude sa njima oči u oči.“

Za rad sa donosiocima odluka potrebna je sistematičnija strategija. Takva strategija podrazumevala bi direktniji i uporniji pristup, naročito preko poznatih i uticajnih osoba na nacionalnom nivou, kao i stalno prisustvo i kontakt sa njima, što bi svakako iziskivalo brojniji projektni tim. Treba mapirati osobe koje su autentično zainteresovane za temu i njima uputiti pozive radije nego onima koji su formalno nadležni. Takođe, potrebno je pravovremeno obraćanje donosiocima odluka za učešće na skupovima i konsultovanje oko raspoloživosti. Saradnica u Čačku je navela da nije iskorišćena prilika otvorenih vrata kod gradskog većnika, zbog nedostatka vremena. Jedna od članica tima je zapazila: „S jedne strane, stariji su prepoznati kao ciljna grupa u političkim i predizbornim kampanjama, a sa druge strane postoji nezainteresovanost da se zaista čuju problemi sa kojima se suočavaju starije žene, njihove potrebe i inicijative. Čini mi se da ovaj nesklad treba češće ponavljati“.

Jedna od naučenih lekcija tima jeste da **treba raditi sa decom i mladima oko promene njihovih stavova prema starijim osobama**, i naročito ženama, jer je preovlađujući diskurs diskriminatoran.

***Zaključak:** Projekat je postigao dobre efekte u pogledu informisanja javnosti i OCD, i solidne u pogledu senzibilizacije OCD. Delimični efekti postignuti su u vezi sa dijalogom sa donosiocima odluka i mehanizmima za zaštitu ljudskih prava starijih žena da participiraju u političkom i javnom životu. Značajan efekat postignut je na planu informisanja žena, kao i njihovog osnaživanja da iskažu svoje potrebe i javno iznesu stavove.*

3.4. Uticaj

U kojoj meri i na koji način je projekat doprineo većem učešću starijih žena u političkom i javnom životu? Da li je i u kojoj meri opšte društveno okruženje koje se tiče prava starijih žena i rodne ravnopravnosti povoljnije sada nego u vreme pre početka projekta?

Ključni indikator koji je projektni tim koristio za merenje uticaja jeste **broj starijih žena koje participiraju u Skupštini Srbije i u skupštinama 6 lokalnih samouprava i broj starijih žena iz ruralnih sredina**. U procesu monitoringa i izveštavanja meren je podatak o broju starijih žena u skupštinama, dok nije bilo moguće utvrditi broj žena iz ruralnih

sredina. Projekat je kao parametar zabeležio i ukupan broj žena u skupštinama, što jeste relevantno za aspekt rodne ravnopravnosti koja je bila deo opšteg i dugoročnog projektnog cilja. Važno je napomenuti da udeo žena u skupštini zavisi od izbora, i da je nedavno izmenjen zakon koji sada propisuje kvotu od 40% učešća žena. Tokom projekta su dobijeni sledeći podaci:

Skupština	Vrednost pre projekta		Očekivana vrednost		Vrednost nakon projekta	
	Žene	Starije žene	Žene	Starije žene	Žene	Starije žene
Srbija	34%	10%	40%	15%	39%	1,2%
Kragujevac	34%	7%	?	15%	45%	2,29%
Čačak	33%	12%	?	15%	36%	2,66%
Beograd	45%	?	?	15%	46%	3,63%
Novi Sad	35%	?	?	15%	41%	0
Niš	34%	?	?	15%	36%	1,63%
Bor	34%	?	?	15%	34%	0

Podaci ukazuju na to da je se broj žena u svim skupštinama povećao (Srbija i 6 gradova), osim u Boru gde je ostao isti. Povećanje je nešto manje od očekivanog (39 umesto 40%), ali je opšte stanje u pogledu zastupljenosti žena na skupštinskim mestima poboljšano u odnosu na stanje pre početka projekta. **Ovo indikuje pozitivnu društvenu promenu u pogledu veće zastupljenosti žena uopšte u političkom životu.** Tokom trajanja projekta, desila se još jedna pozitivna promena u prilog rodnoj ravnopravnosti, a to je usvajanje Zakona o rodnoj ravnopravnosti i Strategije za rodnu ravnopravnost od 2021 do 2030. Ove promene se ne mogu pripisati uticaju projekta jer se nije direktno bavio ovom inicijativom.

Kada su u pitanju starije žene, podaci govore suprotno. **Broj starijih žena u skupštinama se smanjio što govori o unazađenom stanju kad je u pitanju učešće starijih žena u političkom životu.** Uporedni podaci su dobijeni samo za Srbiju, Kragujevac i Čačak, dok za druge gradove nije bilo ulaznih podataka. Indikativno je da u Novom Sadu i Boru nema nijedne starije žene na skupštinskim pozicijama. S obzirom na velike razlike u uporednim podacima oko broja starijih žena u skupštinama u rasponu od samo dve godine, pretpostavka je evaluatorki da može postojati problem validnosti podataka. Bez obzira na to, mišljenje je evaluatorki da su **zadate vrednosti bile preambiciozne s obzirom na relativno kratko trajanje projekta za koje nije bilo realno očekivati veliku promenu, a posebno imajući u vidu prisustvo rodni stereotipa i predrasuda o starijima i sa tim povezano diskriminaciju starijih žena kao i nepovoljno političko okruženje.** Projekat se nije direktno bavio pozicijama žena u skupštinama, te mu se ne može ni pripisati uticaj na ovu društvenu pojavu.

Uticaj na nivou opšteg društvenog okruženja je teško merljiv. Izjave projektnog tima, saradnica i korisnica, govore o istom utisku da je **tema prisutnija u javnosti**: “Gde god smo bili, bili su lokalni mediji, pričalo se o temi”. Na osnovu prethodno navedenih

medijskih podataka može se potvrditi da je **javnost informisana o temi**, a saradnice su potvrdile da su mediji ostajali do kraja događaja, što govori o interesovanju za temu. Ekspertkinja iz vodeće organizacije je prepoznata kao javna ličnost i percipirana je kao neko ko se zalaže i zagovara za stare: “Nada se pojavljivala u nacionalnim medijima, ne samo o projektu nego kad god je bila tema koja se ticala starijih”. Ovi medijski nastupi iskorišćeni su za promociju istraživanja i ciljeva projekta. Drugi projekat Amity-ja (o zlostavljanju žena) koji je u toku, naišao je na odličan odziv dok su ga učesnici doživeli kao nastavak projekta koji je predmet ove evaluacije (o starijim ženama).

Kako je projekat doprineo unapređenju mehanizama za zaštitu ljudskih prava starijih žena da participiraju u političkom i javnom životu? Koji su to mehanizmi, na nacionalnom i lokalnom nivou?

Projekat je razmatrao dva mehanizma vezana za zaštitu prava starijih žena u Srbiji: 1) Ustanovljenje kvota za starije žene u okviru kvota za učešće žena u izbornom procesu (nacionalni nivo) 2) Osnivanje kancelarija za starije na nivou lokalnih samouprava ili saveta starijih građana u lokalnim samoupravama u kojima će srazmerno biti uključene starije žene. Predlozi uvođenja ovih mehanizama diskutovani su na okruglim stolovima u 6 regiona i uključeni su u dokument *Policy* liflet “Za glas starijih žena - Rezultati istraživanja i preporuke za poboljšanje njihovog položaja”.

Model kvota detaljno je razmatran na javnim događajima. Većina učesnika je imala pozitivne reakcije, dok su pojedini akteri imali su bojazan oko primene mehanizma. Oni su pretpostavili da bi kvote obezbedile formalno ali ne i suštinsko učešće žena u političkom životu. Takođe, otvorilo se pitanje opravdanosti posebnih mera za starije žene kao ciljnu grupu u odnosu na potrebe drugih marginalizovanih grupa (OSI, žene sa invaliditetom). Bilo je pozitivnih reakcija i od strane pojedinih političkih aktera. Na primer, odbornik koji je bio prisutan u Boru izjavio je da će nastaviti inicijativu i zagovarati za uključivanje većeg broja žena u lokalnu skuštinu, što je bilo veoma zapaženo na događaju. Na skupu „Međugeneracijska solidarnost“ (8. decembar 2021.) koji je organizovalo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, visoki zvaničnik PUPS-a je izneo predlog (na osnovu polisi dokumenta) da u izbornim procesima treba ustanoviti i kvote za starije žene u okviru kvota za žene. Skupu su prisustvovali zvaničnici i donosioci odluka sa nacionalnog nivoa, predstavnici međunarodnih organizacija i predstavnici našeg civilnog sektora. Projektni tim ima nameru, ali nije siguran oko kapaciteta, da „pritisne“ političke stranke pred izbore da na listama imaju žene (65+) jer ih sada gotovo uopšte nema. Procena ekspertkinje za rodnu ravnopravnost je da će kvote za učešće starijih žena u politici biti uvedene u budućnosti, ali da je sada prerano za to.

Ideja osnivanja kancelarija ili saveta za starije na lokalnom nivou naišla je na pozitivne reakcije učesnika. U Čačku su održani sastanci sa predstavnicima PUPS-a, gradske uprave i raznim funkcionerima i tom prilikom iskazana je njihova zainteresovanost da se oformi Kancelarija za starije. Dogovoreno je da se nastavak razgovora na ovu temu obavi nakon referenduma. U Novom Sadu, međutim, nije bilo mnogo sluha za temu od strane

donosilaca odluka. Projektni tim je nakon projekta zaključio da osnivanje kancelarija ili saveta kao lokalnih tela za starije ne bi bilo toliko neizvodljivo, ali da treba razmotriti svrsishodnost ovakvog pristupa. Iskustvo sa kancelarijama za mlade je pokazalo da je to dosta skupa infrastruktura a da su efekti upitni.

Projekat nije ostvario uticaj u smislu uvođenja novih mehanizama. Razmatranje mehanizama je dugoročno pitanje i nije bilo ni realno očekivati da se tokom dve godine ostvare formalne izmene u sistemu. Važno je napomenuti da u 2020. i u 2021. godini nije održan nijedan sastanak Saveta Vlade Republike Srbije za pitanja starosti i starenja, pa samim tim nisu ni razmatrana prava i pitanja starijih žena.

Ono što je projekat postigao u vezi sa uticajem na mehanizme radije se odnosi na **otvaranje pitanja u javnosti i prepoznavanja potrebe za mehanizmima za starije (žene)**. Predlozi mehanizama upućeni su donosiocima odluka nakon realizacije projekta, sa taktikom da im se privuče pažnja na temu u predizbornoj kampanji. Na ovaj način, kao i kroz okrugle stolove, **donosioci odluka i različite institucije, pružaoci usluga za stare su upoznati s problemom i sa potencijalnim merama, ali uvođenje i realizacija mera je dugoročno pitanje**. Umreženost različitih aktera na lokalnom nivou, nove inicijative kao i spremnost za dalje angažovanje oko pitanja starijih žena ostavili su traga u nekoliko regiona (Čačak, Kragujevac, Beograd).

Šta bi se moglo uraditi u budućnosti kako bi projekat ostvario veći uticaj?

Stav projektnog tima nakon realizacije projekta je da je bolje koristiti postojeće mehanizme nego osnivati nove. Prema Strategiji rodne ravnopravnosti, u svakoj lokalnoj samoupravi treba da se osnuje i Komisija i Savet za rodnu ravnopravnost i one bi se morale baviti i položajem starijih žena. Predlog jedne od članica tima je da **bi bilo bolje rešavati pitanja starijih kroz postojeće mehanizme, odnosno primeniti takozvani cross-cutting pristup temi starijih**, što je blisko i zaključku evaluatorki. Da bi se postigla željena društvena promena u ovom domenu, potrebna je mnogo šira javna rasprava, temeljno razmatranje problema i osmišljavanje najoptimalnijeg sistemskog rešenja.

***Zaključak:** Projekat je u domenu društvenog uticaja imao preambiciozne ciljeve, te nije bilo ni za očekivati da se dosegnu očekivani rezultati, tj. da se uvedu novi mehanizmi za starije žene. Ovo naročito stoji u odnosu na kratak rok od dve godine i u vanrednoj situaciji pandemije Kovid-19. Uticaj koji je projekat postigao odnosi se na otvaranje pitanja starijih žena u javnosti i prepoznavanje potrebe da se problemi ove ciljne grupe rešavaju putem formalnih mehanizama i na sistemski način. Projekat je upoznao donosiocima odluka, institucije, OCD koje se bave starijima s problemom i sa potencijalnim merama u šest regiona, dok uvođenje mehanizama ostaje dugoročno pitanje.*

3.5. Održivost

U kojoj meri je projekat institucionalno održiv? Da li su ojačani kapaciteti OCD za praćenje i zagovaranje politika (za starije žene i žene iz višestruko diskriminiranih grupa), je li među njima stvorena platforma za zagovaranje i zaštitu ljudskih prava starijih žena?

Novo partnerstvo koje je ostvareno po prvi put između organizacija Amity i FemPlatz predstavlja dobar osnov za dalje slične projekte, a posebno one koji razmatraju pitanja starijih žena iz rodne perspektive. **Partnerstvo se pokazalo uspešnim, a kompetencije partnera su međusobno nadopunjujuće, što može predstavljati dobar institucionalni okvir za nastavak akcije.** Kako su saradnice iz pet regiona stalna podrška Amity-ju na terenu na lokalnom i regionalnom nivou, takva **stabilna mreža saradnica takođe predstavlja deo institucionalne održivosti** za nastavak projekta ili buduće slične inicijative.

Što se tiče kapaciteta OCD za praćenje i zagovaranje politika i njihove platforme, u tom pogledu se nisu postigli značajniji rezultati. Kao što je ranije opisano, jedna edukacija i nekoliko skupova nisu bili dovoljni da se ojačaju udruženja penzionera, ženske organizacije i druge OCD koje se bave starima za javno zagovaranje i uticaj na javne politike, kao ni da stvore sopstvenu zagovaračku platformu. Ono gde **projekat može računati na delimičnu održivost jesu lokalne organizacije sa kojima Amity sarađuje od ranije.** U nekim od tih organizacija aktivne su i saradnice iz pet regiona, te je u tom smislu **Amity mreža saradnika OCD na lokalnu jaku, što je dobar osnov za dalje zagovaračke aktivnosti.**

Kakva je održivost na nivou politika, na nacionalnom, regionalnom, lokalnom nivou? Da li je u šest lokalnih samouprava stvoren model za repliciranje aktivnosti i institucionalizaciju politika u drugim lokalnim samoupravama u Srbiji? Da li je i na koji način došlo do diseminacije ovog modela od strane OCD ili drugih stakeholdera?

Kao što je ranije objašnjeno, direktan rezultat na planu izmene politika nije ostvaren, što nije bilo ni za očekivati tokom dve pandemijske godine. **Kvalitetno istraživanje koje je urađeno, predstavlja odličan osnov za dalje informisanje javnosti i donosilaca odluka, kao i zagovaranje u smislu argumenata.** Istraživanje nosi dosta potencijala koji bi se mogli razvijati u sledećim pravcima: 1. Pisanje priloga međunarodnim telima za ljudska prava; 2. Redovno praćenje ženskih prava i rodne ravnopravnosti; 3. Konkretizuje kreiranje preporuka za donosiocima odluka oko promena koje su lakše izvodljive (radije saveti nego kvote).

Pozitivan znak za dalje korišćenje istraživanja i mogućnosti zagovaranja politika jeste činjenica da su na završnoj konferenciji prisustvovala predstavnice Ženske parlamentarne mreže iz Skupštine Srbije, iz Ženske platforme za razvoj Srbije, iz Ministarstva za brigu o porodici i demografiji, Poverenica za ravnopravnost, iz kancelarije Zaštitnika građana, i iz tri međunarodne organizacije (EU Delegacije, UN Women, i OEBS-a).

Tokom diskusija na događajima, saveti su se pokazali kao mehanizam koji je na nivou lokalnih zajednica najizvodljiviji i za koji je većina učesnika izrazila intresovanje. **Nekoliko regiona je iskazalo spremnost za dalju inicijativu oko uvođenja mehanizama za starije žene na lokalnom nivou** (Bor, Čačak, Kragujevac). S obzirom da se takve inicijative još nisu konkretizovale, teško je govoriti o modelima i repliciranju. Bilo bi neophodno organizovati dalje susrete starijih žena i predstavnika lokalnih samouprava kako bi se videlo da li postoje resursi i kapaciteti među ženama i interesovanje među donosiocima odluka.

Kakvi su izgledi za finansijsku održivost projekta?

Projekat je u celosti finansiran iz donatorskih sredstava (EU Delegacija i Kancelarija za civilno društvo, Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena), te **nema naznaka za finansijsku održivost u celosti**. Najizvesnije je da Amity (potencijalno u partnerstvu sa FemPlatz i drugim lokalnim organizacijama) aplicira za sredstva na narednim konkursima za projekte kod donator za civilno društvo (EU Delegacija, ACT, BTĐ i sl.).

Dobru osnovu za održivost projekta u manjoj meri predstavljaju brojni resursi u lokalnim zajednicama koji su stavljeni na raspolaganje u svrhu projekta bez nadoknade (prostor Crvenog krsta u Kragujevcu, prostor Udruženja penzinera i Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i sl.). S obzirom na stalnu i uspešnu saradnju sa saradnicima i udruženjima na lokalnom nivou, projektni partneri imaju veliku šansu da im slični resursi budu na raspolaganju i za eventualni nastavak inicijative.

***Zaključak:** S obzirom na dubinu problema, ambiciozno postavljene ciljeve, kratak vremenski rok, kao i izazove koji se tiču političkog okruženja i COVID-19 pandemije, nije bilo za očekivati da projekat postigne održivost. Potencijali za institucionalnu održivost ostvaren je kroz stabilnu mrežu OCD partnera i saradnika. Za održivost na nivou javnih politika, potencijal leži u kvalitetnom i relevantnom istraživanju koje je obezbedilo odličnu zagovaračku argumentaciju za izmene politika u oblasti prava starijih, rodne ravnopravnosti, prava starijih žena i sl. Finansijska održivost predstavlja izazov.*

4. Naučene lekcije i preporuke

- Projekat treba posmatrati kao **početak rada sa grupom starijih žena (65+)**. Svi produkti koji su proizvedeni tokom projekta mogu se iskoristiti **za dalje aktivnosti u pravcu unapređenja participacije starijih žena** (istraživanje, publikacije, uspostavljena saradnja sa udruženjima na lokalnom nivou, medijska slika, novo partnerstvo i sl.). **Integrisana rodna perspektiva može biti od velikog značaja za dalje formulisanje projekata** koji su usmereni ne samo na potrebe starih ili žena, već na specifične potrebe starijih žena.

- Tema učešća starijih žena u javnom i političkom životu je zapostavljena u društvu, među političkim akterima i donosiocima odluka. Zbog toga je važno **iskoristiti veoma relevantne nalaze istraživanja za dalje informisanje javnosti kao i razvijanje šire diskusije na temu prava starijih žena kako sa lokalnim i nacionalnim, tako i međunarodnim akterima**. Shodno tome, mogu se dalje razmatrati izmene javnih politika u korist ove ciljne grupe.
- U pogledu uticaja na stavove javnosti o starijim ženama, opšti zaključak je da **postoji potreba da se mladi ljudi više uključe, informišu i edukuju o pravima starijih**, i posebno žena. Kao što je projektni tim predložio, **preporučuje se uključivanje komponente međugeneracijske saradnje i edukacije mladih na temu prava starijih žena**.
- Sa starijim ženama je neophodan direktan rad i isključivo uživo. **Preporuka je da se razmotre različiti modeli rada sa starijim ženama i prilagode regionu, gradskoj odnosno seoskoj sredini, i cilju rada**. Potrebno je odvojiti informisanje koje se može sprovesti kroz kraće susrete, od osnaživanja za koje je potreban duži rad, više susreta, kriterijumi za odabir žena i sl. Važna je snažna promocija obuka i susreta, terenske posete, kako bi se što veći broj žena odazvao, naročito onih iz seoskih sredina i višestruko marginalizovanih. **Nastavak Kovid-19 pandemije predstavlja ozbiljan rizik za rad sa starijima** s obzirom na njihovu vulnerabilnost i to je važno imati u vidu kod narednih projekata.
- **Izuzetno je važno što je na agendu lokalnih udruženja, kako penzionera tako i drugih, stavljena tema učešća starijih žena sa rodnom perspektivom**. Pokazalo se da ova udruženja nisu dovoljno informisana o temi, te je **potrebna dalja izgradnja njihovih kapaciteta sa temeljnijim i dugoročnijim pristupom**, kako bi se osposobili da učestvuju i pružaju podršku zagovaranju za bolji i vidljiviji položaj starijih žena u društvu.
- **Komponentu javnog zagovaranja projekta treba značajno unaprediti na više nivoa**. Najpre je potrebno **razviti temeljniju i dugoročnu strategiju zagovaranja** koja će uključiti veće učešće građana kao baze podrške, kao i značajniju ulogu lokalnih OCD kao mreže podrške. Kroz projekat je mapirano šest udruženja koja mogu poslužiti kao odlična baza podrške za dalje zagovaranje. Potrebno je definisati jasan pristup u komunikaciji sa donosiocima odluka u skladu sa situacijom (balans formalnih i neformalnih kontakata, direktni kontakti, centralni nivoi vlasti i političkih partija, lice kampanje, koncizna i argumentovana komunikacija i sl.). **Preporuka je da se jačaju kapaciteti projektnih partnera, da se uključe i osnaže lokalne OCD i da se zajednički sprovodi javno zagovaranje**.
- **Projekat je bio preambiciozno planiran u smislu aktivnosti i očekivanih rezultata**, što se pokazalo posebno izazovnim u situaciji Kovid-19 pandemije. Za ubuduće je **potrebno detaljnije planiranje projekta i decentralizovani princip**

upravljanja, uz konsultovanje partnera i saradnika od ranih faza planiranja projekta do evaluacije i izveštavanja. Mogla bi se razmotriti bolja podela poslova i **racionalizacija unutar tima** tako da se izbegnu preklapanja i preveliko opterećenje pojedinih pozicija u timu. Liderska pozicija bi se mogla rasteretiti i upotrebiti za direktno lobiranje kod donosilaca odluka. **Preporučuje se i veće povezivanje i saradnja svih članova projektnog tima sa saradnicima.** Uvođenje jedinstvenih formata za izveštavanje za sve saradnice moglo bi unaprediti monitoring s obzirom na njihov broj, kao i obim aktivnosti i raznolikost ciljne grupe. Sve ovo bi moglo doprineti boljem povezivanju kao i međusobnom učenju i podršci unutar celog tima, kao što je to bio slučaj sa Amity i FemPlatz.

- Projekat je pre svega bio istraživački i informativan, dok bi naredni korak mogao biti zagovaranje za konkretne politike a **za dugoročniji uticaj na društvene promene je potrebno duže vreme.**
- Radi utvrđivanja dalekosežnijeg uticaja, a naročito kad su u pitanju efekti podnetih predloga politika donosiocima odluka, **neophodno je uključiti praćenje nakon završetka projekta najmanje 9 meseci.**
- Projekat je razvio veliku infrastrukturu organizacija civilnog društva u Srbiji, u vidu OCD koje su mapirane i uključene u projekat, i u tome leži potencijal za njegovu institucionalnu održivost. **Ovu mrežu OCD na lokalnom nivou koje su ukorenjene u zajednici i prepoznate od strane građana, kao i sve raspoložive resurse u vidu prostora, ljudstva i sl, treba dalje osnaživati i iskoristiti za širenje uticaja projekta, dalje javno zagovaranje i za eventualni nastavak.** Preporučuje se da se nastavak inicijative planira sa većim uključenjem partnera i OCD, i da se postavi jasan fokus projekta sa optimalnim brojem aktivnosti i realističnim ciljevima. Finansiranje projekta bi se moglo ostvariti kroz postojeće donatorske fondove, s obzirom na aktuelnost teme ljudskih prava.

Kraj